

ԽՈՒՄԲԻՆ ՆԵՏ

«... Եւ դուք յիս, եւ ես ի ձեզ»
(Յով. 4, ԺԿ, 20)

Տարօրինակ ու տարբեր՝ այս վերտառութիւնը, խորթ ըլլալու չափ իր պարտանակութեան տեսակէտէն, կը գծուարինք երբ կարծես զգալի ու մատչելի դարձնել զայն ներկայ դարու կազմապարտած, մեքենացած ու նխաժացած մեր մտածողութեան: Այնքան ինքնաբաւ որքան յաւակնոտ մեր օրերուն մէջէն՝ այնպէս ալ հեռու՝ այն անուշադիմ զգացումէն որ բխարկացումն է զոհողութեան գաղափարին: Չէ՞ որ խումբին հետ ըլլալ ու խումբին մէջ ինքզինքը զգալ, պարտադրել է ինքզինքին կարգ մը զրկանքներ, ենթարկել է իր անձին ձգտումները նոր գրութեան մը: Ուր կարծես կերպարանափոխ կ'ըլլան անոնք, գիծեր կորսնցնելով տարածուն իրենց էութիւնէն: — Ու մտածել որ կը վախճան մարդիկ մոռցուելէ, կորսուելէ: Վախկոտութենէ աւելի, ատիկա խորունկ ձայնն է մարդոց հոգիներուն մեռնիլ չուզելու, յաւերժանալու ըղձանքին, — թէն՝ գիրենք պրկող այդ տաղնապլին ետեւն, մոռնան անոնք յիշելու թէ իրենց այդ ըղձանքին իրադործումն իսկ է հրաշքը խումբին: Անոր տեսիլներուն բացուիլ, անոր ապրումներէն, երազներէն խանդավառուիլ, ինքզինք մոռնալ, կորսնցնել հոսանքին մէջ անոր օրերուն, անոր աճումին, գտնել է իրապէս ինքզինք, իրական իր անձը: Աւելի ամուր, աւելի լիացած, աւելի կենսունակ ու զօրւոր: Չէ՞ որ ակօսներու մէջ մոռցուելէ ետք միայն — քանի որ պահանջքն է այդ իրենց գրութեան — սերմերը, մէկ կողմ դրած՝ դուրս նետուելու, շուտ մեծնալու իրենց ձգտումները (եթէ ուզենք անձնականութեան, զգացումի երակ մը գնել ու տեսնել անոնց շարժումին մէջ), քիչ քիչ բայց հաստատ կ'աճին հեքին ներքեւ լոյսին ու ջերմութեան: Ըլլալու համար, յետոյ, հաստաբուն կաղնին և կամ ծառաւոր մրգաստանը՝ ծաղկուն, և խաղաղութեան ու երջանկութեան ծփանքով մըն ալ թրթռուն:

Բայց հիմա անհամբեր են մարդիկ,

քիչ մըն ալ ջղագրգիւ, հպատակելու համար իրենց անհատականութիւնները խմբող, որոշ տարողութեամբ՝ իրենց պղտիկ փառասիրութիւնները ցանկող կարգի մը՝ գրութեան մը: Ու այդ կարգը խմացումն է, գաղափարն է խումբին: Որուն մտածումին գիմաց մարդիկ յաճախ տաղնապլ ունին անորմէկ անգամը միայն դառնալուն: Մինչդեռ, մենատիրական խուլ ձգտումը ասեղ կուտայ իրենց այլամերժութեան զգացումին՝ ինչպէս կ'ըսեն, փոխանակ մէկ մասին, գայն ամբողջ ինք ըլլալու: Ու ասոր համար թերեւ, երջանկութիւնը չի գար, չիջներ մարդերուն, որովհետեւ ան չի կըրնար այդքան պղտիկնալ: Ու մարդիկ չեն կրնար հասնիլ անոր, վասնզի փոքր է ոսպնեակը իրենց ներաշխարհին՝ առնելու, խտացնելու չափ խորութիւնը անոր լայնքին: Խումբը վեր է անհատներէն, հակառակ անոր անհատներով պայմանաւոր ըլլալուն:

Ու կը յամառի մարդկութիւնը դեռ, գիւտը ընելու երջանկութեան, ապաստանած՝ պատնէշներուն ետեւ իր գիտութիւններուն: Այսինքն այն զգացումը որ հաւաքականութեամբ միայն կը ստեղծուի, ծառայեցնել անհատներու ճղճիմ հաճոյքներուն վայելման: Ու յաւակնութիւնը ունի ան, զրահներով ու պողպատներու միջոցաւ, տալ մարդերուն, խորունկ ու տրտում ըղձանքը իրենց հոգիներուն: Բայց երանի անոնց որոնք չեն շլանար ամպերու ետեւն վարածակուած շողիւններէն: Այնքան վաղանցուկ, այնքան անիրական: Ու աւելի երանի անոնց որոնք չեն մոռնար բխումը իրենց հոգիին, ու անոր խոր երազներուն: Չեն տարածուիր՝ պատրանքին ետեւն ամէն նոր ձայնի. ու կը խորանան, կ'աղուորնան իրենք իրենց, ճերմակ ծաղիկներուն պէս նշենին, նոյն բունին վրայ բացուած, քաղցրանալով կարծես իրենք իրենց, և ամբողջին հետ ունեցած իրենց այդ յորաբերութեանը մէջ:

Տեղը չէ անշուշտ ներկայացնելու խումբին զգացումը, ընկերութեան կամ միութեան մը պատկանելու տեսակ մը հպարտութիւնը՝ հոգիին մէջ պղտիկներուն ու մեծերուն, հետզհետէ լայնցող՝ տարիներուն հետ իրենց պատանութեան, հասունութեան: Միայն գիտնալ է պէտք, թէ

մարդուն մէջ իրաւ է ու խորունկ՝ այդ զգացումը: Պահանջքի պէս: Ստորագրածութեան բարդոյցի պէս — թէքնիկ բացատրութեամբ inferiority complex ըստածը, իբրեւ հոգեբանական մութ ու թանձր յատակ, մատնանշելու համար անժխտելի ազդակ մը, մարդոց կեանքին և դործերուն մէջ յայտնուող ոչ-անկեղծ, անբնական, ոչ-ինքնեկ շարժումներուն, զիրար ժխտող արարքներու գոյութեան: Նոյնիսկ անոնց մօտ որոնք ցուցադրութիւնը կ'ընեն իրենք զիրենք դուրս նետելու, հեռու յատարարելու ունէ խումբէ, ընկերակցութենէ: Զէ՞ որ խումբը թիւընէ. այլ ծիրանի գօտին՝ մինչև հեռունները, ծովերէն ալ անդին կամար կապող, ու հոգիին լեցուին ու պարպուելու ուրիշ հոգիի մը կամ հոգիներու սափորին մէջ: Եւ աւելին՝ այդ հոգիներուն այդպէս իրարմով լիանալը ու բարձրանալը՝ տեսիլքի մը համբով՝ «մինչև գազաթն արփաւէտ»: Որուն խտացուած մէկ երեսը՝ պատկերն է՝ «երջանիկ մարդը»: Ինք իրեն համար ապրուած՝ խոտ է միայն կեանքը մարդուն: Ինք իրեն վայելուած արքայութիւնն իսկ արքայութիւն է (ներուի մեղի այս մարդկայնացած, քիչ մը ծայրայեղ, բայց իրաւ, լայն հոգիներուն տազնապը արտայայտելու համար տրուած բացատրութիւնը):

«Եւ դուք յիս և ես ի ձեզ»:

Խաղաղ լճակի մը ափին, բնութեան գեղեցիկ մէկ տեսարանին դիմաց, և կամ հողեկան լեցունութեան մը, խանդավառութեան մը պահուն արտաբերուած բառերէն ասոնք, տարակուսելու համար կարելիութիւնը այն կերպ մտածուած հոգեխառնումին: Ձայնն է ատիկա երիտասարդ բայց տրտում վարդապետի մը հոգիին, իր զիշերներուն գուցէ ամենէն խորհրդաւորին մէջէն այսպէս եղանակաւորուած: Գիտէ ինք թէ համբուած են իր ժամերը: Գիտէ ինք թէ ցրուին պիտի քիչ յետոյ, իր հիացումին մէջ իրենք զիրենք աշխարհէն կարծես կտրած իր աշակերտները, երբ իջնեն, քիչ յետոյ, աշխարհին, անոր անակնկալներուն: Գիտէ ինք թէ մարդերը մոռցնել պիտի տան զինք անոնց հալածուած հոգիներուն անդոհին մէջ: Բայց ըսեր էր իրենց չվախնալ մարդերու խորթ նայուածքներէն: Չտարուել հրապուրանքէն այս աշխարհի վայելքներուն: Ըսեր էր իրենց չըտա-

րածուել անխորք ապրումներու, օրինացած ցամաքութեանց ետեւէն: Հեռու մնալ երկմտութեան, կասկածանքի, նախանձի խորտակող փոքրութիւններէն, քանի որ անոնք բոլորը մէկ արդիւնքի պիտի հասնէին. — հոգին սպանելու իրենց էութեան: Ու ըսեր էր նաև թէ ի՞նչ կ'արժէ՝ երբ մարդ ամբողջ աշխարհը շահի և իր հոգին կորսնցնէ:

Խոստումներ կան կեանքի մէջ որոնք չեն բաշխուիր շրթունքներով, բայց որոնք կը գնուին սրտի տուրքով: Ու կը զգացուին ու կ'ապրուին: — Եւ իրաւ ալ կը լայնայ ու կ'աղուորնայ հեռասոյզ այդ վարդապետին հոգին, երբ խումբի մը զգացումին հրաշքէն ու մխիթարութենէն կը խօսի անոնց: Ու ասիկա՝ այն պահուն, ուր, իրեն համար յստակ էր կարելին և անկարելին՝ ապագան. ուր, գիտէր ինք թէ լքուէր պիտի իրեններէն, ու մնար միւսակ (որովհետեւ այդպէս պիտի ուզէր յիմարութիւնը մարդերուն, որովհետեւ անոր լքումին մէջ միայն պիտի կարենային մարդիկ հրճուանքը տօնել իրենց յաղթանակին): Բայց ուր, կ'ուզէր որ չտարտղնուէին գոնէ անոնք, այլ գտնէին նորէն իրար՝ իրմէ յետոյ, իրմէ հեռու: Ու երեք տարիներու իր խօսքերը միակ պատուիրանի մը մէջ խտացնելով — «Որեքեք զիրար և ես այն ատեն ձեր մէջն եմ արդէն» — կը խոստանայ Հոգին զրկել իրենց, որ մէկ կողմէ ծաղկումն է իրենց ապրումներուն քաղցրութեան, իրենց սէրերուն միախառնումէն յառաջ եկած հրճուանքին, և որ՝ միւս կողմէ, այդպէս ծաղկած այդ Հոգին պահէ պիտի զիրենք իրենց զօրութեան, տոկունութեան, շէնութեան, ոգիին մէջ, կապը, միջնորդը դառնալով կարծես իրենց հեռու աշխարհներուն: Այնքան անժխտելի է դերը Հոգիին, կեանքէն ներս խումբին և ընկերային ունէ կարգի կազմակերպութիւններուն:

Ու չէին հասկնար Յիսուսի բարեմիտ այդ աշակերտները, թէ ի՞նչ էր Հոգին: Բայց ըսեր էր անոնց, թէ ներշնչումն է ան: Ուժը՝ կեանքին, ապրելուն: Ներգործութիւնը: Շնորհը: Ստեղծողը: Մըխիթարիչը՝ ոչ սակայն այն մխիթարութեամբ որ մոռացումին կուտայ ինչ որ ապրումն էր եղած մինչև այն ատեն իրենց հոգիներուն, այլ այն միւսը՝ որ աւելի պիտի բանայ զիրենք, իրենցը եղած ապրումներուն խոր

ճանաչումին, այդ ճանաչումին լոյսովը յաղթելու համար դալիք տեղոյն օրերու ցաւին, և այդ յաղթանակովը մխիթարուելու, իրենք իրենց մէջ, ամբողջ խումբով։ Բայց չէին ալ դիտար թէ լինչպէս իրենցմէ իւրաքանչիւրը պիտի մասնակցէր այդ Հոգիին։

Ու մինչև այսօր։

Եկեղեցին և տունը, ընկերակցութեան զգացումն է որ կը քաջալերեն անհատներու մէջ։ Անոնք սնուցանողը կը գառնան այդ զգացումին, որով յառաջ կուգան մարդկային կեանքի զանազան խմբումները։ Ճշտուած երեք կերպերէն՝ սրբամարդիկ մաս կը կազմեն ընկերակցութիւններու — համակրական, միջնորդական և անդամական կամ գործարանաւորական — վերջինը լաւագոյնն է անուշտ, որ ոչ միայն զանց չընկնի առաջին երկուքը այլ ընդհակառակը կը զերազանցէ ալ զանոնք, զորս պարտի իր մէջ ունենալ, աւելի կենսունակ դառնալու համար։

Ու ամբողջ էջեր՝ Յովհաննու Աւետարանի ԺԴ. դուռնէն սկսեալ, այս տեսակի խումբի մը, ընկերակցութեան մը երազը պատմող՝ Յիսուսէն, որ իբրև կտակ կը փոխանցէ զայն իրմէ այնքան սիրուած պղծիկ իր խումբին — «Եւ դուք յիս և ես ի ձեզ»։

Համակրութեան զգացումը կրնայ մարդերը քովքովի բերել։ Եւ այն ատեն կ'ուսնենանք անհատներ որոնք նոյն զգացումներուն, նոյն խորհուրդներուն, ձգտումներուն, յոյսերուն ու նպատակներուն մասնակից են — ինչպէս վերլուծուած իմաստն իսկ բառին այդ կը թելադրէ՝ նոյն-կրումները ունենալու։ Ու բարիք մըն է ասիկա։ Քանի որ հոգեբանական խորունկ իրողութիւն մը ունի իրեն իբրև յատակ — լինչ է գաղտնիքը ուրախութիւն մը, խեղճ մը, յուսալսարութիւն մը, վիշտ մը ընկերովի բաժնելուն։ Չէ՞ որ կը զօրանայ, խանդավառող կը դառնայ, կը խորանայ ու կը քաղցրանայ անիկա, անոր ընկերաբար բաժնուելուն իսկ համար։ Հասկնալի ուրեմն որ համակրական զգացումներով կազմուած ընկերակցութիւն մը բարիք ըլլայ զինքը կազմող անհատներէն իւրաքանչիւրին համար, երբ կարողութիւնն ունի հպելու կեանքէն պատճառուած չարիքներուն,

և այդ հպումին դիմանքովը իսկ անուշութեան բուրում մը հանելու՝ լոյսին, զգայութեան, փոխակերպելով այդ չարիքները երանութիւններու։ Յիսուս ոչ թէ անհատներու, այլ սիրուած խումբի մըն էր որ կ'ըսէր — «Երանի է ձեզ, յորժամ նախատիցեն զձեզ մարդիկ և հալածեսցին, եւ հանդիպեն անուն չար զձէն՝ սուտ՝ վասն իմ, ցնծացէք և ուրախ լինուք»։

Բայց հասկնալի՝ նոյն ատեն, թէ որքան անբաւարար է համակրական ընկերակցութիւնը, եթէ անիկա մնայ իսկ համակրութեան վիճակի մէջ, առանց ճիշդ ընելու վշտի կամ յուսահատութեան պատճառներուն բարձման։ Այս է ահա երկրորդ երես մը ընկերակցութիւններու գործին մէջ, որուն միջնորդական անունը արւելինք։ Ասոր արժանիքը ոչ միայն համակրութեան զգացումը պահելն է խումբի անդամներուն միջև, այլ գործնէն է իբրեւ միջնորդ. նպատակի մը իրադրութեան ծառայելը՝ այնպիսի կերպերով, արարքներով, կազմակերպութեամբ, որոնց հետեանքը օգտակար ըլլայ որքան խումբին անդամներուն նոյնքան անոր անմիջական յարաբերութեանը մէջ եղողներուն համար։

Ոմանք՝ զիւրին, ուրիշներ նուաստացնող համարին թերեւ, նման զերի մը ստանձնումը խմբակցութիւններէն ներս։ Ոչ մին, և ոչ՝ մանաւանդ՝ միւսը։ Գիտնալին անոնք՝ որ մարդիկ կը տառապին յաճախ խմբակցութեան այս կարգէ զգացումին, զխտակցութեան պակասէն։ Գիտնալին անոնք՝ որ արժանիք մըն է ատիկա ամէն կարգի մարդերէն չսպասուող։ Բարութեան շնորհն է այս կարողութիւնը՝ ինչպէս անհատի նաեւ ընկերութեան մը կեանքին մէջ։ «Եւ եկի զի զկեանս ունիցիք, և առաւել ևս ունիցիք»։ Երանի անոր որ պիտի կարենայ Յիսուսին վստահութեամբ, զխտակցութեամբ, բարութեամբ, անկեղծութեամբ, ամբողջ լայնքովն ու սպիտակութեամբ իր հոգիին, տալ նոյն երաշխիքը, ու մխիթարութեան գործը կատարել, տառապած հոգիներուն մէջ անձկութեամբ ու սարսափով ապրող Աստուծոյ զաւակներուն։ Հոգ չէ թէ շատեր երկմտին ու մոլորին իրենց ենթադրութիւններուն մէջ՝ անոր կատարած զերին վիճութեան մասին։ Եկեղեցիներն է եղած այդ զերը՝ իբրև միջ-

նորդ, իբրեւ նուիրական պաշտօն մը կատարող medium, Հօր մը՝ մոռցուելու չափ կարծես հեռուն ապրող, և իր զաւակներուն միջև: Բայց առիկա դերն է նաև բոլոր ժամանակներու բոլոր սուրբերուն, հերոսներուն, մարգարէներուն և մեծ հոգիներուն, որոնք չեն հարցնեն՝ Քրիստոս համար՝ ստանձնումը այդ պաշտօնին»:

Ու քայլ մը ևս՝ դէպի խորունկը, դէպի ազնուագոյնին ձգտումը, պիտի տանի մեզ կազմակերպութեան, ընկերակցութեան այն տեսակին, ուր անհատներու անձնականութեան կերտումը կարելի կը դառնայ: Անդամային կամ գործարանատրական անունը տուինք անոր, որովհետեւ այս պարագային համակրական զգացումները չեն որ անհատները իրարու կը բերեն, այլ հոգիի ուրիշ խորունկ կապ մը որ իբրեւ անհրաժեշտութիւն, իբրեւ վեհադպած մղում, բարձրացում, ինք իրմով միայն չլիացող, ուրիշներ ալ իր մէջ առնող՝ իր մօտ հանգուրժող լիութիւն, անխառն սէր, տիրաբար պիտի գործէ անոնց մէջ, աւելի թափանցիկ ընելու համար երջանկութիւնը իրենց անձերուն: Անոնք կրնան իրարմէ տարբեր գաղափարներ, ձգտումներ ունենալ: Կրնան չբաժնել միւս անդամներուն զգացումները, նըպատակները: Բայց անոնք այնպէս պիտի յարաբերին, ներգործեն իրարու, որ աւելի զօրանայ, աւելի ճոխանայ իւրաքանչիւրին զգացումը: Աւելի պարզուն, ազնուանան անոնց գաղափարները: Աւելի լայնանան, յստակուն ակերը անոնց ներշնչումներուն, ստուգութիւնը, ազդուութիւնը անոնց իտէալներուն: Եւ առիկա անուշութիւն մը պիտի բերէ անոնց ապրումներուն, հրապոյր մը, քաջողական զօրութիւն մը պիտի տայ անոնց հոգիներուն:

Կարճ թող ըլլայ մեր պատասխանը անոնց՝ որոնք երկմտելով պիտի հարցնեն՝ «Բայց ի՞նչպէս այս բոլորը»:

— Այն որ կը փորձէ ու կը փնտռէ, ան պիտի գտնէ:

Մէկդի՝ մոլորանքը շատերուն, որոնք անձնականութիւնը առանձնականութեան մէջ կը խորհին գտնել: Դժբախտ պիտի ըլլան անոնք: Հեռու պիտի մնան անոնք թաքուն այն խողանքներէն մարդկային հոգիի, որ լուռ ու խորունկ հասկացողութիւնը, հանգուրժողութիւնը, յարաբերութիւնը կը

ստեղծէ անհատներու միջև: Ուր հասկնան պիտի անոնք զիրար, պահելով հանգիւրձ իւրաքանչիւրը իր անձնականութեան կնիքը, իր զգացումներուն, գաղափարներուն, դատումներուն ինքնատարութիւնը:

Նման է, չէ՞, այս խմբակցութիւնը, մարդկային մարմինին՝ իր անդամներով, գործարանատրութեամբ: Ու նոյնն է որթի և ուռի այն յարաբերութեանը հետ որ ներկայացուած է Յովհաննու Աւետարանի մէջ. գլուխին մէջ: Ամէն անգամ և ուռ իր առանձին պաշտօնը ունի, և սակայն առանձին ապրելու համար չէ այնտեղ: Ու չի կրնար՝ ամբողջէն դուրս, նոյնիսկ ինքզինքը ապրի:

Աւելցնենք՝ յարաբերութեան այս կերպին մէջ, համակրութեան զգացումը, երազի մը, իտէալի մը ձգտումը, այն ատեն չօշափելի պիտի դառնայ այնքան տարբեր այդ անձերուն իրարու վրայ ունեցած ազդեցութեան բարիքը, մեծութիւնը, զօրացնելով, բարձրացնելով իւրաքանչիւրին անհատականութիւնը: — Այսպէս ապրեցան Յիսուս և իրենները: Մարդեր էին անոնք տարօրինակ բնաւորութիւններով, քմայքներով: Մէկը իր զգացումներուն զսպուած, պրկուած յորդուութիւնը բացող՝ ալիքներու քաղցրութեամբ. միւսը՝ իր պատրաստակամութիւնը, կորովի հասնող իր աշխոյժը՝ երբեմն տարածուն, երբեմն տիրական. ուրիշ մը՝ իր գալիլիական դաշտերու թաքուն հրապոյրներուն ծփանքը. տակաւին ուրիշներ՝ իրենց նախանձայնութիւնը, իրենց «հաշիւ»ները, նուիրումը, լրջութիւնը: Բայց աղուորութիւնը այս բոլորին. — տարբեր այս հոգիներուն այնքան դիւրութեամբ քով քովի դալը՝ իբրեւ հետեանք այն հրապոյրին որ իւրաքանչիւրը ունի, իբրեւ իրը՝ Դեռ՝ պատրանքը՝ զիրար հասկցած ըլլալու, իրենց հոգիներուն խորունկ ըզձանքը ապրելու — գոնէ որքան ատեն իրենց հետ էր Յիսուս: Ու տակաւին՝ անոնցմէ ամէն մէկուն իր անձին մէջ ապրիլն ու ապրեցնելը՝ ամբողջ խումբը եւ ինքզինք... ու թերեւ երջանիկ ալ էին անոնք այդպէս, իրարու հետ, իրարմով: Ու չզղջացին անոնք երբեք իրենց կեանքին մէջ: Նոյնիսկ երբ մինակ, լքուած ու մոռցուած զգացին իրենքզինքն: Երբ պիտի կենային ամբողջներու անարդաւանդ ամայութիւններուն, պերճանքներու մէջ

յղփացած հոգիներու վայրագ կարծրութեան զիմաց: Կը պրկէին անոնք իրենց հոգին, ու լքումը չէր որ մշուշ կը բերէր աչքերուն: Այլ քաղցրացնելով խորութիւնը, լրջութիւնը, վեհութիւնը իրենց երազներուն, իրենց հեղեղին մէջ կ'առնէին ամալութիւնները, կարծրութիւնները սուտ այս աշխարհին՝ կեղծիքներով ինքզինքը սնուցանող: Բաւական միամիտ պէտք էր ըլլալին Յիսուսի այդ աշակերտները, սարսափելու համար ահագին աղմուկ հանող, ինքզինք անխորտակելի կարծել տուող շփոթեցնող փխրուն այս մօտեցումին: Ու քաղցին անոնք իրենց երազի ճամբէն: Ու յաղթեցին անոնք աշխարհին բարձրացնելով զայն իրենց հաւատքին, խոհալին:

Այսօր:

Ըսինք թէ որքան հեռու են մարդիկ երազ ունենալէ: Այդ իսկ պատճառաւ՝ աւելի ետակեղրոն: Աւելի ճղճիմ: Աւելի յուսահատ: Աւելի յաւակնոտ ու միշտ պատրանաթափ:

Պատրանք է դերը խումբին:

— Թերեւս: Յնորքներուն մէջ անոնց՝ որոնք իրենց զգայարանքներուն դոհացումը փնտռեցին զուցէ՝ հոն, ու չգտան:

Բայց միակ իրականութիւնն է ան, հոգիներուն մէջ անոնց որոնք հաւատքը ունին հոգիի անմահութեան, քանի որ խումբը Աստուծոյ մէջ միութիւնն է ի վերջոյ, իբրեւ բարձրագոյն նպատակներու ձգտում: Անոնց՝ որոնք կը զգան խորունկ կապը իրենց հոգիներուն խնամութեան: Որոնք թաքուն պահանջքը ունին իրար գալու, զիրար բռնելու՝ նոր ու վերին կեանքի մը գոյաւորումին, ապրումին սիրոյն: Ու հետեւաբար՝ որոնք գիտեն որոշ չափ ու ձևի դնել իրենց տրամադրութիւնները, հաճոյքները, պահանջները, որովհետեւ խումբի մէջ ըլլալ զահել գիտնալ է իր անձէն, իր շահէն, իր «հաշիւ»ներէն: Եւ այն ատեն աւելի զօրաւոր, բարձրացած, երջանիկ, իր մէջը գործող յոռի, անյօժար տարրերը սրբացուցած, հետեւաբար՝ քաղցր, բարի, հրապուրիչ կը դառնայ անհատը, որ մինակը՝ առանց կրակի, պիտի մնար փխեղծ, ինկած, յուսահատ, անհրապոյր:

Այս է ահա, անհասը՝ աւելի մաքուր ընող անձիւտելի հրաշքը խումբին:

ԹՈՐԳՈՒՄ ԱՅԵՂԱՅ

ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԸ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆ

«Արդիականութեան» ոյժն ու փափաքն է զիմակալել իրողութիւնները պարկեշտօրէն և խիզախաբար, ընդունելով արդի պատմական հետազօտութեան մեթոտներն ու արդիւնքները — «նայնացնելով նոր ուսումը հետեւիկոսութեան հետ, ուղղափառութիւնը հոմանիս կը նկատեմք» (*) — եւ իր անձկամտութիւնը ու է բանի հանդէպ որ կը նմանի զուլ աւանդապաշտութեան կամ խուփ եկեղեցապաշտութեան:

Պէտք է քննադատել զայն, ոչ թէ քննադատ ըլլալուն համար, այլ բաւական քննադատ չըլլալուն համար, և առանց քննադատութեան ընդունած ըլլալուն համար ուսուցիչներուն վարդապետութիւնները, ոչ թէ զուտ արդիական ըլլալուն համար՝ այլ բաւական արդիական չըլլալուն համար:

Արդի պատմական հետազօտութեան մեթոտները կուռ են: Վտանգը կը կայանայ գոյութիւն ունեցող աստուածաբանական կանխակալ կարծիքներուն մէջ, որոնք, իրապէս, են անոնցմէ՝ որոնք հին քրիստոնէութենէն տարբեր հաւատալիքէ մը կուգան: Ստույգ է թէ արդիականութիւնը հաւատալով ինքզինքին ըլլալ ճշմարիտ քրիստոնէութիւն, յաճախ փորձած է «վերայտարարել» հին բանաձևները (formulae), եւ կը թուի ընդունած ըլլալ, օրինակ Մարգիւրեան վարդապետութիւնը: Բայց քննութեամբ տեսնուած է թէ Մարգիւրեան վարդապետութիւնը կը նշանակէ թէ Յիսուս պարզապէս ամենէն աստուածայինն է մարդոց. այնպէս որ իր մէջ բարձրագոյն մարդկութիւնը կ'ընկղմի աստուածայինին մէջ, և Ան ունի Աստուծոյ արժէքներ, այս չէ հաւատքը հին քրիստոնէութեան՝ աստուածային գործելութեան մէջ՝ այն բաներուն՝ զոր ըրած է Աստուած: Ընդունուած է՝ երկու կողմէ, անոր տարբեր հաւատալիք մը ըլլալը քրիստոնէական աւանդական հաւատալիքէն: Արդարեւ, պատմական աղբիւրները այս արդիականութեան

(*) Երասիմօսի նշանաւոր խօսքերէն մին: